

ЗМІСТ

Вступ	10
-------------	----

ЧАСТИНА I. ФУНКЦІОНАЛЬНА СУТНІСТЬ ПСИХІКИ

Розділ 1. Психіка – ідеальний об’єкт.....	13
---	----

Розділ 2. З історії тлумачень функціональної сутності психіки	18
---	----

2.1. Повсякденно-практичні психологічні знання.....	18
2.2. Первісні уявлення про душу та її функції	22
2.3. Функції психіки за Демокритом, Сократом, Платоном	25
2.4. Основний зміст свідомості людини	29
2.5. Підсвідомі й несвідомі феномени у психіці людини	32
2.6. Функції та механізм функціонування психіки у вченні Арістотеля	35
2.7. Функції психіки за К. Галеном.....	36
2.8. Продуктивні тлумачення функцій психіки у XVII–XIX століттях	37
2.8.1. «Нервова машина» і “ <i>Cogito ergo sum</i> ” за Р. Декартом.....	37
2.8.2. “ <i>Tabula rasa</i> ”, асоціація та рефлексія за Дж. Локком	40
2.8.3. Основи науково-психологічного принципу детермінізму у вченні Б. Спінози	41
2.8.4. “ <i>Esse est percipio</i> ” за Дж. Берклі	41
2.8.5. «Композиція сенсоріуму» і «компас життя» за І. Прохазкою	43
2.8.6. Основні функції психіки з позицій теорії еволюції Ч. Р. Дарвіна.....	45
2.9. Психологічні аспекти сигнального зв’язку	55
2.9.1. Психіка як регулятор гомеостазису організму за І. М. Сєченовим.....	55
2.9.2. Психологія сигнального зв’язку у вченнях І. П. Павлова і В. М. Бехтерева	57

Розділ 3. Предмет і методи загальної психології.....	67
--	----

3.1. Предмет загальної психології.....	67
--	----

3.2. Місце психології в системі наук та місце загальної психології в структурі галузей психологічної науки.....	68
3.3. Загально-психологічні методи наукових досліджень	71
3.3.1. <i>Методологічні принципи психологічної науки</i>	71
3.3.2. <i>Інтроекція</i>	74
3.3.3. <i>Самоспостереження</i>	77
3.3.4. <i>Спостереження</i>	86
3.3.5. <i>Експеримент</i>	88
3.3.6. <i>Психологічне моделювання</i>	91
3.3.7. <i>Методи вивчення літературних та історичних джерел і продуктів діяльності</i>	93
3.3.8. <i>Математично-статистичні методи в загально-психологічних дослідженнях</i>	93

Розділ 4. Психофізіологічна проблема. Мозок і психіка.....

4.1. З історії становлення наукового підходу до психофізіологічної проблеми.....	96
4.2. Психологічна функціональна структура головного мозку людини, виявлена внаслідок екстирпацій його ділянок.....	99
4.3. Електричні подразнення головного мозку як метод вивчення локалізації в ньому психічних функцій	108
4.4. Електрична активність головного мозку людини як свідчення його функціонального зв'язку з психікою	113
4.5. Вплив на мозок і психіку людини психотропних речовин	114
4.5.1. <i>Основні способи впливу психотропних речовин на мозок і психіку людини</i>	114
4.5.2. <i>Збуджуючі засоби та їх стимулюючі впливи</i>	117
4.5.3. <i>Алкоголь як нейродепресант</i>	119
4.5.4. <i>Заспокійливий та снодійний ефект барбітуратів і транквілізаторів</i>	119
4.5.5. <i>Психотропний вплив наркотиків та його згубні наслідки</i>	120
4.5.6. <i>Ейфорія від марихуани і гашишу</i>	121
4.5.7. <i>Природні й синтезовані психоделіки або галюциногени</i>	122
4.6. Функціональна специфіка правої та лівої півкулі головного мозку людини.....	131
4.7. Проблема природи зв'язку мозку і психіки	133

4.8. Зв'язок мозку і психіки за принципом кодування інформації	137
Короткий термінологічний словник до Частини I	142
Література	
Допоміжна навчально-методична до Части I, II, III	154
Література до Частини I	154

ЧАСТИНА II. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ І СТАНИ

Розділ 5. Увага	156
5.1. Функції уваги	157
5.2. Види уваги	158
5.3. Властивості уваги	161
Розділ 6. Відчуття	165
6.1. Перекодування інформації в аналізаторі	165
6.2. Модальність відчуття. Синестезія	168
6.3. Емоційні тони відчуттів	171
6.4. Класифікація відчуттів	173
6.5. Пороги відчуттів. Інтенсивність відчуття. Чутливість та адаптація органів чуття	181
6.6. Сенсibiliзація	186
6.7. Прості, основні та складні відчуття	189
6.8. Чисті й змішані відчуття	191
6.9. Інерція відчуттів	192
Розділ 7. Сприймання	194
7.1. Предметність чуттєвого відображення	194
7.2. Структурність відображення як властивість сприймання ...	204
7.3. Цілісність відображення як властивість сприймання	212
7.4. Константність і вибірковість відображення як властивості сприймання	217
Розділ 8. Уява	228
8.1. Послідовні та ейдетичні образи. Галюцинації. Сновидіння. Гіпнотичні стани	228
8.2. Образи уяви. Види образів уяви	231
8.3. Чинники образів уяви	234
8.4. Властивості образів уяви. Психологічні концепції уяви	237
8.5. Зміни образів уяви в процесі уявлення	242

Розділ 9. Мислення	249
9.1. Функціональна психологічна сутність інтелекту та мислення	250
9.2. Наочно-дійове мислення.....	254
9.3. Наочно-образне мислення	260
9.4. Взаємозв'язки мислення і мовлення	261
9.4.1. Домисленнєва стадія розвитку мовлення і домовленнєва стадія розвитку мислення дитини	261
9.4.2. Асоціативні комплекси. Синкретичні образи. Трансдукція	262
9.4.3. Символ. Словесний символізм. Слово як знак.....	264
9.4.4. Значення слова як одиниця єдності мислення і мовлення	268
9.4.5. Егоцентричне мовлення дитини як засіб мислення	271
9.4.6. Предикативність внутрішнього і письмового мовлення	275
9.5. Понятійне мислення	276
9.6. Творче мислення.....	279
 Розділ 10. Пам'ять	284
10.1. Функціональна сутність пам'яті.....	284
10.2. Види пам'яті.....	285
10.2.1. Види пам'яті за модальністю відчуттів і за домінуючою психічною модальністю мнемічної інформації	285
10.2.2. Мимовільна й довільна пам'ять	288
10.2.3. Оперативна, короткотривала й довготривала пам'ять.....	289
10.3. Мнемічні процеси.....	290
10.3.1. Запам'ятовування.....	290
10.3.2. Мнемічне збереження	296
10.3.3. Мнемічне відтворення.....	298
10.3.4. Забування	300
 Розділ 11. Емоційні процеси і стани	307
11.1. Емоційні переживання у вимірі ментального здоров'я.....	307
11.2. Емоція. Афект. Настрій.....	309

11.3. Емоційна складова стресу.....	316
11.4. Проблема функціональної сутності емоційних переживань.....	319
11.5. Почуття. Вищі почуття.....	322

Короткий термінологічний словник до Частини II.....	327
Література до Частини II.....	343

ЧАСТИНА ІІІ. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Розділ 12. Психологічна сутність особистості	346
12.1. Актуальність проблематики психології особистості на сучасному етапі розвитку людства	346
12.2. Біологічна, суспільна і духовна природа людини	351
12.3. Диференціація понять: особистість, людина, індивід (індивідуум), особа, індивідуальність.....	355

Розділ 13. Задатки і здібності особистості.....	359
13.1. Задатки.....	359
13.2. Якісна і кількісна характеристики здібностей	363
13.3. Обдарованість. Талант. Майстерність	367
13.4. Умови і фактори розвитку та реалізації здібностей, таланту, майстерності.....	369
13.5. Перспективні напрямки розвитку здібностей.....	370

Розділ 14. Темперамент особистості.....	373
14.1. З історії становлення вчення про темперамент	373
14.2. Психологічні властивості темпераменту.....	377
14.3. Вплив властивостей темпераменту особистості на її діяльність.....	384

Розділ 15. Кореляція конституційно-антропометричних і психічних властивостей особистості.....	388
15.1. Хіромантія. Дерматогліфіка. Фізіогноміка	388
15.2. Конституційно-антропометрична концепція Е. Кречмера	394
15.2.1. Шизо і цикло-радикали	395
15.2.2. Конституційно-антропометричні та психічні властивості циклотиміків/циклоїдів	406

15.2.3. Конституційно-антропометричні та психічні властивості шизотиміків/шизоїдів	412
15.3. Конституційно-антропометрична концепція особистості В. Г. Шелдона.....	417
15.4. Епітимік/епілептоїд як тип особистості за П. Б. Ганнушкіним	421
15.4.1. Епілептичний характер. Епітимік/епілептоїд як тип особистості	421
15.4.2. Ядерний тип злочинця та геніальність за Ч. Ломброзо	424
15.5. Вплив гормонів ендокринних залоз на психіку та конституцію людини	424
Розділ 16. Суспільна природа особистості	429
16.1. Особливості мотиваційної динаміки особистості в умовах тиску тоталітарного режиму «Втеча в Натовп» (“ <i>Escape to Crowd</i> ”)	430
16.1.1. Сутність, фактори, види та механізми конформізму. «Втеча в Натовп»	431
16.1.2. Психотична база тоталітарних режимів	440
16.2. Основні тренди мотиваційної динаміки особистості в умовах демократичного суспільства. «Втеча від Свободи» (“ <i>Escape from Freedom</i> ”). «Позитивна Свобода»	443
16.2.1. Проблема утилітарної мотивації праці «базової особистості» демократичного суспільства	443
16.2.2. «Втеча від Свободи» за Е. Фроммом	444
16.2.3. «Позитивна Свобода» за Е. Фроммом	447
16.3. Соціально-психологічні механізми формування та функціонування суспільної природи особистості.....	449
16.3.1. Механізм інтерації	449
16.3.2. Традиції, звичаї як нормативно-регулятивна база соціально-психологічного впливу соціуму на особистість	450
16.3.3. Соціально-психологічні механізми взаємовпливу: Переконування. Навіювання (сугестія). Наслідкування. Емоційне зараження.....	452
16.3.4. Соціально-психологічні механізми взаєморозуміння: Ідентифікація. Емпатія. Рефлексія	457

Розділ 17. Духовність особистості	460
17.1. Основний психологічний зміст духовності особистості....	460
17.2. Основний психологічний зміст моральності особистості	462
17.2.1. Психологія моральності та совісті особистості	462
17.2.2. Психологія християнської любові	467
17.2.3. Психологія «розумного егоїзму»	470
17.3. Основна проблема людини у екзистенціалізмі та в екзистенційній психології	473
17.4. «Втеча від Абсурду» (<i>“Escape from Absurd”</i>). Позиція «Всупереч Абсурду».....	478
17.5. Віра в Бога як істотна складова духовності особистості ...	484
 Розділ 18. Характер особистості	493
18.1. З історії тлумачень поняття «характер»	493
18.2. Основний психологічний зміст характеру особистості	494
18.3. Я-концепція як складова характеру особистості	496
18.4. Воля в структурі характеру.....	501
18.5. Акцентуації характеру	501
18.6. Симптомокомплекси характеру особистості	502
 Розділ 19. Загально-психологічний аспект діяльності особистості	504
19.1. Діяльність як спосіб існування людини	504
19.2. Комунікативна діяльність або спілкування	506
19.3. Ігрова діяльність або гра	509
19.4. Пізнавальна діяльність	518
19.5. Аксіологічна або ціннісно-орієнтаційна діяльність	519
19.6. Трудова діяльність або праця	520
 Короткий термінологічний словник до Частини III	525
Література до Частини III	538

*«Немає нічого більш практичного,
ніж хороша теорія.»*
Густав Роберт Кірхгоф.

ВСТУП

Видатний філософ Еллади Геракліт з Ефеса (біля 520–460 до н. е.) наголошував, що в пізнанні слід прагнути не повноти знання, а повноти розуміння, тому що знання без розуміння розуму не дає. Дійсно, розуміння сутності, істотних властивостей об'єкта є необхідною умовою, найпотужнішим засобом і вирішально-визначальним чинником адекватного й ефективного використання, перетворень і подальших досліджень його. Отже, розуміння сутнісних, істотних властивостей об'єкта – **якісний** вимір і маркер (показник) знань, відомої інформації про нього.

Об'єкт (лат. *objectum(s)* – предмет) – той предмет, явище, на який/яке спрямована активність, діяльність, дії суб'єкта.

Суб'єкт (лат. *subjectum(s)* – те, що лежить в основі, базове) – активне начало діяльності, той, хто діє, здійснює.

Найбільш істотними, сутнісними властивостями будь-якого об'єкта (предмета, явища) є його функції, представлені у способі його існування, у його взаємодії з іншими об'єктами, у впливах, які він чинить і може вчинити на них, а відтак, у можливих способах застосування, використання його тощо. Відтак, предмети і явища визначають та характеризують насамперед і головним чином за їх функціональними властивостями. До прикладу, стілець, лавка, крісло – це предмети, на яких сидять. Дощ – це вода, яка ллється з хмар і насичує землю вологою. Печінка – це орган, який очищує організм від токсичних, шкідливих для нього речовин.

Функції (лат. *function* – здійснення, виконання) – це спосіб існування об'єкта, його взаємозв'язки з іншими об'єктами, впливи на них, його призначення й використання тощо.

Функціям об'єкта відповідає його структура – складові та їх поєднання. До прикладу, структура (будова) корабля відповідає його функції (призначенню) – плавати; автомобіля – їздити суходолом; потяга – по рейках; легенів – дихати; рухового апарату (кісток, м'язів, сухожилок) нижніх кінцівок людини – ходити.

Структура (лат. *structura* – будова, розташування, влаштування, порядок) – поєднані певним чином складові частини об'єкта, які забезпечують його функціонування.

Жоден предмет, явище в нашому світі не існує ізольовано від інших, сам/само собою. Все, що існує, перебуває у чисельних функціональних взаємозв'язках з певними іншими предметами, явищами. До прикладу, організм тварини – це система, існування якої забезпечує функціональна взаємодія систем органів – опорно-рухової, кровоносної, дихальної, травної, лімфатичної, ендокринної, нервової, статевої, кожна з яких має ті складові (органи), взаємодія яких забезпечує її функціонування. Організм живе, функціонує у природній системі, яка називається біоценоз. Сукупність біоценозів утворює біосферні системи – частини тих оболонок Землі, на яких існує життя як планетарна система.

Система (грец. *systema* – сполучення, ціле, утворене поєднанням частин) – функціональна пов'язаність структурних складових предметів, явищ та їх сполучень у цілісну сукупність, в єдине ціле.

Наведені положення висвітлюють суть методологічних засад системного підходу в сучасній науці, який скеровує на сутнісні, істотні властивості об'єкта, що досліджується, – на його функціонування в системах його існування. Тільки цей підхід може забезпечити глибоке наукове пізнання сутності предметів, явищ, їх властивостей. Тому він став універсальним – на його засадах розбудовуються всі фундаментальні науки та інноваційні освітні програми.

Відтак, матеріал цього підручника структуровано й викладено згідно з системним підходом в психології: *Частина I.* Функціональна сутність психіки – її основні функції та загальні властивості функціонування. *Частина II.* Психічні процеси і

стани – базові функціональні структури психіки людини.
Частина III. Загальна психологія особистості – психічні утворення, які забезпечують системно-суб'єктне функціонування людської психіки.

Зауважимо, феноменологія особистості як психічної системи – доволі розлога й глибока. Тому в багатьох університетах світу, зокрема в українських, майбутні психологи вивчають психологію особистості та/або персонологію (*лат. persona – особа, особистість*) і як окремі дисципліни, і як різні спеціальні навчальні курси. В курсі загальної психології мають висвітлюватись ті основні, базові утворення психіки особистості, які забезпечують її системно-суб'єктне функціонування: біологічна, суспільна й духовна природа людини, задатки й здібності, темперамент, мотиваційна динаміка, характер, діяльність.

Частина I.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СУТНІСТЬ ПСИХІКИ

Розділ 1.

ПСИХІКА – ІДЕАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ

Термін *психологія* утворений поєднанням двох стародавньогрецьких слів: *psychē* – псюхе (українською мовою – психіка), що означає душа і *loj(g)os* – слово, вчення, наука. Тобто, психологія – наука про душу.

Об'єкт науки психології – *душа* – особливий. Його особливість полягає в тому, що він – ідеальний. Але не в розумінні – досконалий, довершений, взірцевий тощо, а в тому, що в ньому відсутні ознаки матеріальності: форми, маси (ваги), консистенції, щільності, забарвлення і т. ін. Тому його неможливо безпосередньо сприйняти, відобразити органами чуття (побачити, почути, помацати, понюхати, посмакувати, зважити) та/чи вловити й зафіксувати за допомогою приладів, реактивів тощо (принаймні, на сьогоднішній день таких приладів, реактивів немає). На нього не діють відомі науці матеріальні сили, не поширюються закони матеріального світу.

До прикладу, образи уяви – психічний феномен – можуть линути і в минуле, і в майбутнє, в будь-який час і в будь-яке місце, зрозуміло, лиш з відомих суб'єкту цих образів. Вочевидь, що мрії про відпочинок на Мальдівах, уявне, віртуальне перебування там – щось якісно відмінне від реальної відпочинкової присутності на цих райських островах. В жодній «пробірці» не можна зібрати й виміряти вольові зусилля, муки совісті, щастя й страждання закоханих. Відносно просте відчуття, скажімо, смаку морозива, що виникає під час контакту цього продукту з поверхнями ротової й носової порожнин, чутливими щодо смакових (невдовзі ви дізнаєтесь, що й нюхових) подразнень, суттєво відмінне від тих матеріальних, біохімічних властивостей цього продукту, які викликають його. Ці властивості – матеріальні, отже, їх можна вивчати засобами біохімії та інших природничих наук, а відчуття, яке вони породжують, – ідеальне, існує лиш у психіці суб'єкта, дізнатись щось про нього можна лиш з розповіді цього суб'єкта.

Однак, хоча психічні феномени (*грец. $\psi\epsilon\upsilon\sigma\mu\epsilon\tau\epsilon\varsigma$ – те, що являє себе, явище*) ідеальні, нематеріальні, їх основним, базовим змістом є чуттєва інформація (зорова, слухова, нюхова, смакова, дотикова, м'язева), в якій відображаються властивості матеріального світу, матеріальних предметів, явищ.

Ідеальні відображення у психіці матеріальних об'єктів самі собою не впливають на матеріальні властивості цих об'єктів. Іншими словами, психіка відображає предмети і явища, оперує такою відображеною інформацією про них, не змінюючи їх, не порушуючи їх структури, тобто, без матеріально відчутних для них наслідків.

Однак, необхідно зауважити, що є факти, які вказують на можливу, вірогідну наявність у психічному деяких ознак, схожих на матеріальні. Це – фотографії пароподібного випару над тілами людей в момент їх смерті, зроблені за допомогою спеціальних потужних фотоапаратів. Водночас, дуже точні ваги фіксують в цей момент зменшення ваги тіл цих людей на 50-80 грамів. Можливо, це душа відлітає, покидає тіло? А відтак, можливо, що душа має якусь пароподібну консистенцію і вагу... Можливо також, що між матеріальним та ідеальним немає виразної межі, що вони гармонійно поєднуються якоюсь субстанцією (*лат. $substantia$ – сутність, основа*) енергетичної природи, але на сьогоднішній день жодні субстанції такого роду земній науці невідомі, вчені нічого не знають про такі субстанції, якщо не брати до уваги різні припущення фантастичного характеру.

Є також феномени, які свідчать про можливість *безпосереднього* психічного впливу на матеріальні об'єкти. Найбільш виразні й переконливі з таких феноменів – психокінез (іноді зустрічаються назви-синоніми – паракінез і телекінез) та левітація.

Психокінез (*грец. $\psi\upsilon\chi\epsilon$ – душа, психіка і $kin\acute{e}sis$ – рух*) – пересування матеріальних предметів суто психічними зусиллями без жодного матеріального контакту суб'єкта з цими предметами. До прикладу, Нінель Кулагіна могла не лише рухати в такий спосіб різні предмети (порівняно невеликі й не важкі), а й відчутно впливати на життєдіяльність різних організмів, до прикладу, цілковито зупинити серце жаби, істотно пригальмувати биття серця людини тощо. Психокінетичну спроможність демонструють також Галина Виноградова, Урі Геллер, та інші особи.

Левітація (*англ. $levitation$ – зліт, здійснення в повітря*) – підняття в повітря свого тіла, утримання його в такому стані, літання за